

KÉT VILÁGNÉZET HARCA.

A magyar szellem nem nagy barátja a philosophiai szemlélődésnek; s a philosophia gyéren volt nálunk képviselve a legújabb időkig, úgy a tudományban, mint az irodalomban. Költőink egyáltalában idegenkedtek tőle. Pedig Goethe, Byron, Heine, Leopardi, Turgenjew, Wagner Richard, Auerbach s a múlt és jelen század jelentékenyebb költői és művészi tehetségei philosophiai problémákkal foglalkoztak, miknek hatása világosan meglátszik műveiken. Úgy szólván philosophiai alaptól emelkednek ki alkotásaik. Shakspeare tragédiáiról állították legújában, hogy azokat Bacon, a philosophus írta volna. Ha ez nem áll is, bizonyos, hogy *Hamlet* szerzője otthonos volt korának philosophiájában.

Az érzés és képzelem végre kimerül, s ha modorra nem akar válni, új irányt és tartalmat kell keresnie a gondolatnál, a kor philosophiai világfölfogásánál. Ez tágitja a szellem látkörét a műveltség által, s minden műveltség nem egyéb a szellemi látkör kiterjedésénél. A speculativ beletekintés, belehallgatkozás a mindenségbe és önmagunkba: tesztmélylyé, termékenynyé a képző tehetséget. Nem az ismeretek sokasága, hanem a világismeret minősége határozza meg szellemi álláspontunk magasságát.

Mióta a hazafias költészet, a politikai allegoria, az alföldi tájképfestés s a népeleti genre korszaka lejárt, bizonyos kimerültséget tapasztalunk irodalmunkban. A túltengésben szenvedő journalistikát nem számítjuk ide, mely úgy áll az irodalomhoz, mint a kenyér után járó mesterség a művészethez. A művészi külformák virtuóz elsajátítása és általánosítása, a költői közhely, az olvasmány földolgozása, a hatás titkainak

föltűnő elárulása, a kedély passiv fogékonysága újság és egyéniség nélkül, jellemzik újabb költői irodalmunkat. Aztán az a sok retorika prózában és versben! Nem egyéb ez, mint egy gondolatnak, olykor gondolatszegénységnek mesterséges elnyújtása a művészi szabatosság és elhallgatás rovására.

E hibákban még inkább szenvednek szomszédaink a délszlávok és románok. A román irodalom a formát és a külterjedést tekintve, tán még nagyobb haladást tett e lefolyt században, mint a mienk. De ez a fejlődés inkább ásványi tapadás, mint kibontakozása a szellemi erőknél. Vannak arczok, melyeket nem a vér lüktetése tesz pirossá, hanem a rákent szín. Épen oly idegen és felszínes marad a műveltség, mely nem a faj és egyén lényéből, gondolkozásából és küzdelméből jött létre s csak rövid úton, mint valami árúczikk hozatott be másunnan. Holdfény az: hideg és terméketlen. Más a műveltség szavaival beszélni, más a szerint gondolkozni és érezni.

A világ fejlődése a szellem fejlődése. Azon nemzetek fognak annak uralmában mindig legnagyobb részszel bírni, kik e fejlődéshez legtöbbel járultak a magok részéről. A francia forradalom, a középeurópai forrongások 1848-ban, a jelenkori socialis mozgalmak a gondolkozás magaslatáról eredtek s bizonyos philosophiai irányuknak gyakorlati következményei.

Néhány évtized előtt még a philosophia hazájában, Németországban is, meghúzták a halálharangot az egész philosophiai irány fölött. Kivált a természetbuvárok foglaltak állást ellene s néha úgy írtak, mintha Kant sohasem lett volna a világon. A természettudomány apró apostolai kiadták a jelszót, hogy a philosophia ideje lejárt! A nagy közönség, kinek a gondolkozás mindig keserves dolog, szívesen mondta utánok az erőt fitogtató szólamokat. Ez áramlat okai nagy részben a philosophiai írókban keresendők. Önkényszerű, mélységet negélyző terminologia, s kelleténél elvontabb, kuszált, száraz nyelvezet élvezhetetlenné tette a gondolatot. A német philosophok írni egyáltalában nem tudtak, Schopenhauert kivéve, kinek irálya irodalmi színvonalon áll s bármely költő előadásával versenyez.

A magyar szellemnek még egy különös oka is van nem szeretni a philosophiát: mert nem igen tűri az abstractiót, a philosophiai kutatások légkörét.

Az utóbbi évtizedben, mintha új életre ébredt volna a philosophia Angol- és Németországban, hol nem csak önálló kötetek, de folyóiratok, sőt napi lapok is közölnek gyakrabban philosophiai tanulmányokat a nagy közönség számára.

Mi is sajátképen a philosophia? Az sem rhetorikai ékes-szólás, sem vitatkozás, sem dialektikai szörszálhasogatás, nem is szorosan véve logikai lehuzások és syllogismusok láncolata, hanem öngondolkozáson alapuló világnézet. Szemüveg, melyen keresztül látjuk a világot. A philosophia, mint ilyen, nem tudomány vagy ismeret, melyet külső úton vagy az emlékezet fölfogásával lehetne elsajátítani, hanem a szellemek azon állapota, mely az élet, tapasztalat s az összes tudományok meghallgatása után képződik mi bennünk. Hogyan tükröződik le a világ anyagi, erkölcsi, æsthetikai képe öntudatunkban? Ettől függ philosophiai műveltségünk minősége.

A helyes világfölfogás sem tisztán alanyi, sem tisztán tárgyi. Nem elég ahhoz maga az egyéni öntudat, sem maga a külvilág, hanem a külvilágnak jelentkezése öntudatunkban. Mint Bacon mondja: «A philosophia ne legyen pók, mely önmagában sző minden szálát; se hangya, mely össze nem függő, egészet nem képező részeket hord halomra, hanem méh, mely az összegyűjtött anyagot saját művészete által alakítja mézzé».

Ezekből az következik, hogy a philosophiai világfölfogás az egyéniség szerint többféle és különböző. A régiek azt tartották, hogy az igazság csak egy. De ki bírta már az egy igazságot az ő osztatlan egész mivoltában? Senki. Mi az igazságnak csak egyes részeit, tüneteit, töredékeit foghatjuk föl öntudatunkban. Az igazság tehát nekünk nem egy, hanem többféle. Ha volna közöttünk oly cosmicus szellem, ki megértene a világ lényegét minden okaiban és vonatkozásaiban: arra nézve az igazság valószínűleg egy volna. A mi szellemünk azonban úgy van korlátozva, hogy a valóságnak hol egyik, hol másik nyilvánulását képes csak fölfogni egyszerre. Egyik elmére emez, a másikra ama tünemény tesz határozottabb benyomást; s így megtörténik, hogy az igazságnak egyik tulajdona látszólagos ellentétbe jön annak másik tulajdonával, s hogy különbség származik ugyanazon dolog fölfogásában különböző elmékben, fokozatos értelmi fogékonyság mellett, más-más állásponton. A testek alkotása is oly döntő, hogy

mindegyik másképen töri meg, oldja föl, nyeli el vagy veti vissza a napnak fehér világosságát. A hány test, annyiféle szín ugyanazon napvilágban. Így van ez az igazság fényével. Az elmék fogékonysága elágazik az igazság különböző részei felé.

Goethe mondása: a legmagasabb, mire az ember viheti, ha eljut saját eszmeinek öntudatára. De a gondolkozásra épen úgy kell születni, mint a művészi alkotásra, sőt inkább. A világ több nagy költőt ismer, mint nagy philosophust, kinek közönsége minden korban igen gyér. A philosophia terén csak azt tanuljuk meg rendszeresebben másoktól, a mit lényegében már tudtunk saját gondolkozásunknál fogva. Azért gondolkozó embernek igen nehéz változtatni benső meggyőződésén. A philosophiai szemlélődés nem zárja ki egyébként a kedélyt sem, mert nem hideg számítás s nem valami algebrai föladvány megfejtése. Les grandes pensées viennent du coeur.

A szakismeretekkel foglalkozó tudósokat helyesen hasonlították azon órákészítő munkásokhoz, kik közül az egyik csupán kereket, a másik csupán rúgót s a harmadik folytonosan csak lánczot csinál: míg a philosophus maga az órás, ki a részekből állítja össze a mozgó szerkezetet.

A philosophiai kutatás végső indoka az ámulat a világ és saját létünk fölött. E csodálkozást keltő kettős talány megfejtése képezi törekvése tárgyát. Ennek ösztöne megvan minden értelmes fejben. Megérteni mindent, birni mindent: ez az egyéniség vágya a mindenséggel szemben. A philosophia czélja a sejtelmet tudássá, a részletes lehozásokat általános igazságokká tenni, minek következtében könnyen válik elvonttá, jellemezni óhajtván a sokat az egyben, az egyet a sokban. De az életrevaló philosophia nem támadhat merő elvont fogalmakból. Nem ezekből indulhat ki, hanem ezekhez kell jutnia, mert forrása az eleven öntudat, a tapasztalás, a közvetlen szemlélet.

Nem lehet a világ benső lényegét fölfogni történelmileg. A historicus böleselkedés csak cosmogonia, mely az időt a dolgok tulajdonságának tekinti s nem lát egyebet fejlődő, változó tüneményeknél. A szemlélődés, mely nem a tüneményeken csügg, hanem a lényegyet keresi, nem azt kérdi: honnan, hova, miért? hanem: mi a világ? A philosophus ezért épen oly közel áll a dolgok lényeges vonásait föltüntető művészet-hez, mint az elméleti tudományhoz.

Mi a világ az ő benső valóságában? Ezt keressük, kutatjuk, de megtudni nem fogjuk soha. A világot csak annak ismerjük, a minek mutatkozik öntudatunkban. Csak is oly nagynak, oly szépnek, oly jónak, oly rossznak tudjuk, a milyenül annak képe mint tünemény jelentkezik mibennünk. Valószínű, hogy tökéletesebb érzékű, nagyobb ismerő képességgel bíró lények más színben látnák a világot, mint mi.

Bármily különböző legyen is az emberi észben a világ philosophiai, erkölcsi, æsthetikai képe: a sokféle fölfogás, nézet, hit, a számos philosophiai és vallási rendszer tömkelegében két fő irány tűnik ki leginkább, mely mint óriási két folyam vonúl keresztül a gondolkozás történetén, az emberi öntudat kezdetétől fogva egész a mi napjainkig: örök ellenében, örök küzdelemben, soha meg nem alkudva egymással.

E két világnézet közül az egyik az *optimismus*, a másik a *pessimismus*.

Schopenhauer így állította föl a tételt: az összes philosophiai és vallási rendszerek két csoportra osztályozhatók. Köztük csak egy lényeges különbség létezik: vajon életfölfogásuk *optimisticus* vagy *pessimisticus*-e? Szerinte nem az a fő, vajon egyisteni, több isteni, Isten nélküli vagy mindent istenítő-e valamely vallás? Hanem hogy az *optimismus* vagy a *pessimismus* körébe tartozik-e? Schopenhauer a vallást is a philosophiai rendszerek sorába helyezi, azt állítván, hogy a vallás a nép metaphysikája, mely a meztelen igazságok elviselésére, a mélyebb gondolkozásra s az elvont fogalmak fölfogására képtelen tömeget képletes formákban — *sensu allegorica* — tanítja meg eszményi igazságokra, a világ fölfogására, a lét megértésére. Ily értelemben a vallás a nép philosophiája, s a *philosophia* a gondolkozók vallása. Természetes, hogy valamely vallás annál becsebb a gondolkozó ész előtt, minél több igazságot rejt külső formái alatt.

Miben áll a philosophiai *optimismus*? Ez rövid vonásokban a következő: A világ jó, az élet jó, sőt a legjobb. Szeretni a világot, élvezni az életet. Élvezzünk, mert rendeltetésünk, dolgozzunk, hogy élvezhessünk. Sokasítsd, gazdagítsd, istenítsd magadat. Szaporítani a vágyakat s az igényeket, hogy ezek sokszerűsége által kellemesebbé tétessék az élet élvezete. Mint egyén tedd magadat az *universum* központjává, hódíts el magadnak a mindenségből annyit, a mennyit lehet.

Küzdj, tégy, fáradj, hogy műveltség és anyagi haladás által emeljed léted becsét. Szaporítsd az öntudatot, a boldogságot, tehát fajodat. Fokozd az élet javait; igyekezzél rövid idő alatt sokat élni a természet és önnön erőidnek észszerű kihasználása által.

Az optimismus az anyagi haladás, a létért való küzdelem, az élvezet s az egoismus vallása. E világnézet nem a gondolkodás szüleménye, hanem az emberi természet ősi, veleszületett ösztöne s oly régi, mint az ember s a szerves világ maga. A vak akarat, a törekvés s az egyéni vágyak kielégítése benne van minden szerves lényben, mely fejlődéssel és ösztönnel bír.

Első tekintetre az optimismus az egyetlen észszerű világnézet színében tűnik föl előttünk; mert az emberi nem legnagyobb része ezt vallja öntudatosan és öntudatlanul, habár annak szellemileg alárendelt része. — Megjegyzendő, hogy az optimismusnak a világra vonatkozó fölfogása egyezik a zsidó bibliai hagyománnyal, mely szerint a teremő művésznek találta mindenben.

Az optimismussal merev ellentétben áll a pessimismus. E név alatt rendszerint csüggedést, apathiát, kishitűséget értenek a közéletben. De a philosophiai pessimismus egészen más valami. Az nem tisztán negatív kritika, hanem épen oly termékeny, bár más irányú világfölfogás, mint az ő ellenlábasa.

Mit mond a pessimismus? A világ rossz, az élet tévedés, a föld a szenvedés színhelye. A mindenség lényegében mindig ugyanaz, s csak formáiban és tünetnyeiben változó: cél, öntudat, ismeret, szándék nélkül működő akaratnak kifolyása. Ez akarat maga a dolgok lényege. Megvan mindenütt az universumban, s egyik látható megtestesülése maga az ember is. Az emberben jut ez akarat öntudatra, gondolkodásra; azért az ember az, ki belátja a világ fonák voltát, céltalanságát, azon kiszámíthatatlan szenvedéseket, melyekkel minden öntudatos lét jár a mindenségben. Az optimismus a mámoros alvó, a pessimismus a fölébredt józan ember, ki azt mondja: pompások a dolgok látva, de iszonyúak átélve. Az élet hiba, melyet a halál üt helyre. Élni és szenvedni egy. A lét tudatával növekszik a lét fájdalma, mely annál nagyobb, minél inkább emelkedik valaki a lúngészhez, s annál kisebb, minél közelebb áll az állatokhoz. Az akarat örök vágya dol-

gozik, alakít cziel, számítás és nyugalom nélkül. Minden vágy-nak oka a szükség, a hiány, tehát a fájdalom. Ha a vágy bírja tárgyát, vagy ha nem lel tárgyat: öli a sivárság és unalom. Szükség és unalom a szenvedés két végpontja, melyek között, mint az óra ingája, jár le egész életünk. Az élet a nemzésnél keletkezett adósság, melyet a szenvedés apránként törleszt, s a halál teljesen kiegyenlít.

Az egyéni lét nem tökély, hanem megszorítás, melyből szabadulni előny. Innen a pessimisticus odaadás a mindenséghez, a meghajlás az örök törvényeknek, de nem a szükség-teleneknek. Az optimismussal szemben mondja a pessimismus: semmisítsd, szegényítsd, alázd meg magadat, hogy vágyaid kioltása által békét találhass az életben. Innen van, hogy minden pessimisticus világnézetben, a buddhismusban, a keresztyénségben, a pessimisticus philosophiában: a nőtlen-ség, szegénység, lemondás, engedelmesség, önmegtagadás mint lényeges föltételek foglaltattak eleitől fogva.

Az öntudatos egyéni lét folytatása a mindenséggel szemben egy nagy tévedés halhatatlanítása. Mert nem vagyunk azok, a miknek lennünk kellene, ezért kell kioltatnunk a halál által. Az egyéniség nem benső magva lényünknek a mindenség ellenében: csak buborék az Oczeánon, mely fölpattan, csillog s ismét eltűnik bele az Oczeánba. A halál az egyéni önzés megsemmisülése, innen annak borzalma. Oly cselekmény műve vagy, melynek nem kellett volna megtörténnie, s hogy jóvá tegyed: meg kell semmisülnöd! A vallás szerint az ember akkor követte el az eredendő bűnt, mikor a világon volt; a pessimismus szerint már e bűnnel jön a világra, mert elszakadva az öntudatlan mindenségtől, önző, lázadó akarat-tal alapít magának egyéni lételt.

Boldogság nincs a világon. A mit örömmek, gyönyörnek hiszünk, az nem egyéb, mint állandó szenvedéseinknek pillanatnyi szünete. Sorsunk folyton ver, s azon rövid időközök, mikor keze néiesen rajtunk — ezek a mi boldogságunk. Az öröm illusio, a szenvedés valóság. Egyetlen boldogságunk a dolgok érdek nélküli intuitiv szemlélete s azon lelki gyönyör, melyet a philosophia, költészet, tudomány, művészet adhat-nak minekünk. Kielégítés nem lehet oly létben, mely mindig készül és soha sincs készen, mely mindig vár s óhajt a nélkül, hogy tudná mit? Vagy hol és mikor éri el azt?

A pessimismus állítása szerint az optimismus minden tévedés forrása, s nem egyéb, mint a világot képező akaratnak dicsekvő öndicsérete: hamis és veszedelmes, mert az optimisticus világnézet szerint mindenki jogot vél bírni az élvezetre és boldogságra, holott rendes sorsunk a nélkülözés és szenvedés.

Az optimismus lehet istenes, de morálja aggályos. A pessimismus istentelen, de morálja lehet eszményi és kifogástalan.

Ezekben foglaltatik a pessimismus legfőbb vonásaiban. Kérdés: természetellenes-e e sötét világtan? Természetellenesnek nehéz azt nevezni. Az oly következetes nézetnek, mely fajunk gondolkozásával egykorú, épen oly szigorú törvényei vannak, mint akár a kő esésének vagy a föld forgásának; mert a gondolat épen úgy productuma a természetnek, mint bármely más fejlemény. Csakhogy a pessimisticus észjárás nem az öntudatlan lényekben, hanem az emberben nyilvánlik. Ily ősrégi világnézet nem lehetne külső oktatás és reábeszélés eredménye, ha nem találna alapot a szemlélődő tapasztalatban.

A pessimismus bölcsője India. Az ind buddhismusból átment Egyiptomba; aztán Plato tanaiba s a keresztyénségbe. Mindezen vallási tanok logikai rendszerezéséből az észszerűség alapján származott a modern philosophiai pessimismus, melynek legnevezetesebb képviselője Schopenhauer. Hartmann az öntudatlan bölseletében szintén pessimistának mutatta be magát; eredetiség és mélység tekintetében azonban úgy áll a frankfurti bölcshez, mint az üveg a gyémánthoz.

A vallások között a buddhismus áll legközelebb a philosophiai pessimismushoz. Már sok századdal a keresztyénség előtt találunk itt testsanyargatást, böjtöt, cölibatust, önkénytes szegénységet s rendszeres zárdaéletet. Buddha tanítása szerint szenvedések által kell az embernek megtisztulni minden földi salaktól, hogy bejuthasson a boldog nirvanába. Sok ideig azon hiedelem uralkodott nyugaton, hogy a nirvana a teljes öntudatlan megsemmisülés. Legújabb kutatások s kivált ind tudósok magyarázata szerint a nirvana a léleknek azon érző, öntudatos élete, mely mentve van a vágy és a tudatlanság minden fájdalmától; majdnem ugyanaz, a mit a scholasticusok az örök boldogságról mondanak, hogy az Istennek vágy nélküli szemlélete.

Mi következik a pessimismusból? A philosophusok azt válaszolják, hogy a következmények nem határoznak. Valamely nézet nem a gyakorlati következtetések kedvéért állítatik föl, hanem mivel a gondolkozás mint igazat tünteti elénk, bármi következik is belőle.

Sokszor állítják, hogy a pessimismus logikai következményei az általános csüggedés, elmaradás, érzéketlenség s az öngyilkosság. De ez félreértés és helytelen következtetés.

A pessimismus a könyörület és emberszeretet vallása. Mert hite szerint minden, a mi él, szenved; tehát irgalom az élőknek! E világnézet szerint még a bűnös ember tetteinek indoka is a szenvedés, melytől az illető szabadulni akar, habár a társadalom által tiltott úton.

A pessimismus szigorú követelménye az önmegtagadás, tehát a jellemképzés és erkölcsi műveltség, mely magával hozza a szenvedélyek megfékezését. Az optimismus izgat, ígér elérhető és elérhetetlent; a pessimismus megnyugtató és kibékítő. Amaz mondja: sorsod a boldogság, keresd minden úton; emez: az öröm ünneped, a szenvedés hétköznapiod. Az életkedvelő fölfogás szerint a boldogság pozitív jó; az életmegvető szerint csak képzelődés.

A pessimismusból nem következik az öngyilkosság, legálább nem a közvetlen. Miután nem föladata a fájdalom szaporítása, a minő az öngyilkosság elhatározása. Minden öngyilkos optimista, ki azt hitte, hogy joga volt boldoggá lenni, s mivel nem lehetett, keserűségből, vagy daczból lerázta magát az életet. A pessimismus nem tanítja erőszakos megszakítását az egyéni akaratnak, mely ha megismerés és lemondás útján nem jutott megnyugvásra, az egyéniség korlátain túl is folytatja boldogtalan küzködését.

A pessimismus csökkenti a tettvágyat az anyagi haladás terén. Nem szül tetteket, de annál inkább szellemi műveket. Hite szerint nem az élet szép, hanem csak annak képe, melyet a költészet és művészet alkotnak az életről. E kettő az élet vigasztalója, azért becsülendő.

Ha igaz, hogy a művészet a dolgok lényegét fogva föl, leghívebben tükrözi vissza a világot: akkor a pessimisticus világnézetet igazolja, nem annak ellenkezőjét. Shakspeare tragédiái nem meséjökben nagyszerűek, hanem annak előállításában, hogyan égnék el a tragikai hősök saját akaratuk és

szenvedélyeik tüzeiben: Romeo a szerelemben, Macbeth a nagyravágyásban, Othello a féltékenységekben. Dante az életet másolta és azt mondta rá: íme a pokol! Mikor a mennyországot próbálta rajzolni, nem volt hozzá anyaga, mert az élet nem mennyország. Könnyebb festeni a szenvedést, mint a gyönyört: mert az való, emez képzelet. A nagy költők többnyire a pessimismus üvegén keresztül nézték a világot.

De hát Goethe? Nem a megtestesült világszeretet? Igaz, hogy e nagy költőt, úgy is mint író, úgy is mint embert az optimismus szószólójának lehetne tekinteni, ha a *Római elegiákat*, *Hermann és Dorotheát* elébe lehetne tenni *Werthernek*, *Faustnak*, mely utóbbi nem csak az élet, hanem a tudás nyomorúságát is kiáltó szívekben hirdeti. Goethét mindig a legszerencsésebb emberek egyikének tartották. De mit ír ő magáról élete alkonyán: «Wir leiden Alle am Leben». Mindnyájunk élete szenvedés. Engem mindig magasztaltak, mint a sors különös kegyenczét. Nem akarok panaszkodni s rosszat mondani életem folyásáról. De, ha jól megtekintem, az nem volt egyéb baj- és fáradságnál. Oszintén megvallom, hogy összes hetvenöt évemben nem volt négy hét, midőn bensőleg jól éreztem magamat. Mintha egy követ hengergettem volna örökké, mely mindig azt várta, hogy újra emeljem odább.» — Humboldt Sándor, a nagy természetbúvár még sötétebb színben állítja elénk az életet: «Nem születtem családapának. Hibának tartom a nősülést, bűnnek a gyermeknemzést; mert senki sem tudja; vajon gyermekeinek az élettel együtt adhat-e boldogságot is? Megvetem az emberiséget minden rétegekben, s előre látom, hogy utódaink boldogtalanabbak lesznek nálunknál. Nincs az életnek semmi értelme. Ha nyolczvan évig kutat és búvárkodik az ember, a végén ott áll, hogy semmit sem ért el. Legalább azt tudnók, miért vagyunk a világon?»

A pessimismus a dolgok mélyére tekintő, az emberiség nyomorát átérező, a világ állapotával meg nem barátkozó idealisták és genialis emberek vallása volt mindenkor. Elvilágfölfogás akként igyekszik javítani a természet vak ösztöneit, mint a metszőkés a buján és czéltalanul terjeszkedő gyümölcsfát.

Ha most már az ismertebb philosophiai, vallási és tudományos tanokat az optimismus és pessimismus fogalmai szerint osztályozzuk, azt fogjuk találni, hogy az optimismus táborába tartozik: a tudományos materialismus, a socialisti-

cus tan, a régi hellén mythologia, az izlam, a mormonismus, a zsidó vallás s némi részben a szabadelvű protestantismus. A pessimismus körébe esik: Schopenhauer rendszere, a philosophiai és tudományos idealismus, a buddhismus és brahmanismus, s részben a pozitív keresztyénség. — Nemzetiség szerint leginkább hajlanak a pessimismus felé az indogermán fajok.

Miért szít a materialismus az optimismushoz? Önkényt értetik. Némely természetbúvár úgy ítél a világról, a minőnek azt súly, mérték, vegy-elem szerint hiszi összeállíthatónak, s nem annak veszi a minék, ismeretünk egyedüli tükrében, az öntudatlan jelentkezik. Szép és rút, jó és rossz, fájdalom és boldogság, fogalom és eszme — ismeretlen dolgok a természettudomány tárházában. Az izlam optimisticus — bár önmegtagadást tanít — mert a lét legfőbb pontjában: a család és nő kérdésében korlátokat nem szab. A görög mythologia egészen az érzékiség szolgálatába szegődött, s a szép utáni szertelen esengés megölte a hellén népben az erkölcsi jónak fogalmát. A zsidó vallás optimisticus, mert hagyományai szerint a világ remekmű, s annak élvezete és kihasználása Isten rendelkezéséből történik. A protestantismus annyiban hajlik az optimismus felé, mert kilökte magából a három evangéliumi tanácsot s a fogadalmas nötlenséget, mint a pessimisticus világnézet egyik alapföltételét.

Ez osztályozás szerint azon föltűnő eredményre jutunk, hogy a keresztyénség a zsidó vallással csak történelmileg függ össze, a mennyiben Krisztus személye a zsidó népből veszi eredetét; elvileg azonban diametraliter különbözik attól. E két hitvallás oly viszonyban áll egymáshoz, mintha az optimisticus Leibnitz munkáit Schopenhauer műveivel kötnék egy kötetbe. Ez utóbbinak állítása szerint az új és ó szövetségnek összetartozandósága merőben külső és esetleges. Az ó szövetségben egyetlen egy pessimisticus mozzanat fordul elő: az ember bűnbe esése, mely egészen elszigetelten áll ott s további következtetésekre föl nem használtatik, míg a megváltásra irányzott keresztyénségben alapvető kiinduló pontot képez minden következményével együtt.

Érdekes azon álláspont is, melyet a pozitív keresztyénség s a katholicismus foglal el a két uralkodó világnézettel szemben. A keresztyénség jóformán közép utat vesz az opti-

mísmus és pessimismus között. Sem az egyik, sem a másik nincs benne kivíve logikai következetességgel. Megalkuvás és compromissum a két világfölfogás között. A keresztyénségben benn van az egész pessimismus, habár más indokolással. Az ascesis, testsanyargatás, lemondás, önmagunknak s a világnak leküzdése, határtalan szeretete az embertársnak, sőt az ellenségnek — a keresztyénség és buddhismus közös vonásai.

De a keresztyénség egyúttal optimisticus elveket is vall, habár sokkal kisebb mértékben. A zsidó hagyományból átvette azon fölfogást, hogy az élet a teremtető áldása, s hogy a világ jól és bölcsen van berendezve mindenben. A keresztyénség megengedi a testi gyönyöröket, de azokat nehéz föltételekhez kötötte. A családi örömök mellé adta a nő és gyermek iránti súlyos kötelességeket. Keresztyén fogalmak szerint a gyönyörnek nagy az ára! Magában az egynejlőség s a házasság fölbonthatatlansága kemény megszorítása a természeti ösztönöknek.

A föntebbiekben adtuk a két uralkodó világnézet vázlatos jellemzését. Mellőztük azon túlzásokat, melyek úgy az egyikből, mint a másikból következnek. Az optimismus végső eredménye az összes fönnálló jogi és erkölcsi fogalmak megszüntetése; a pessimismus utolsó gondolata az emberi nem és öntudat kioltása.

Az eszmék mindig extremek és soha sem paktálnak egymással. Ez az ő elemök. De az élet nem járhat végletes úton. Föl kell neki venni mindegyikből annyit, a mennyit megkíván az anyagi és erkölcsi javak egyensúlya. Jobbról véget, balról véget, s az élet sem találja meg mindig a helyes középútat; közeledik és távozik az uralkodó eszmék hatása alatt; a mint ezt az emberi nem története mutatja. Örök küzdelemben marad-e a két világnézet? Lesz-e kor, midőn békét kötnek egymással elvben is? Ez a jövő századok titka.